

PRIČEVANJA

O VLOGI IZBRISOV IN ANONIMITETE V SPOMINIH RUDOLFA GOLOUHA

V Golouhovi knjigi* spominov moramo označiti kot zarezo sredo leta 1920, ko se je njen pisec v svojem razvoju na levo ustavil ob vukovarskem kongresu KPJ. Približna polovica knjige pred to zarezo brez dvoma lahko obvelja kot delno prispevanje k spoznavanju dogajanja in zlasti prekretnic v slovenskem delavskem gibanju, čeprav so ji potrebni prav številni popravki ne samo v podrobnostih, marveč tudi bistvene spopolnitve. Drugi polovici knjige pa ni mogoče dati takšnega priznanja, ker so v njej domala vsi odnosi in proporciji med pojavi tako premaknjeni, da kar po vrsti izgubljajo podobnost z dejanskimi in da je podoba dogajanja kar se dá izkrivljena.

Pisati o tej drugi polovici je bolj nujno, pa tudi lažje, ker »spominski premiki« z izbrisi in anonimiteto sproti budijo asociacije na dejanske odnose in proporce. Hkrati pa je ta naloga mučna, ker je treba razdirati spominski svet, kakršen edino ustreza Golouhovi osebnosti. A tej neprijetnosti bi se bilo mogoče ogniti le, če ne bi bilo prišlo do natisa druge polovice njegovih spominov.

Čeprav mislim pisati najprej samo o tej drugi polovici, naj vendarle začnem z opozorilom, ki se nanaša na celotno knjigo, da so namreč ti spomini v naslovu časovno raztegnjeni skoraj dvakratno na »pol stoletja« in da je v podnaslovu, češ da nam nudijo »panoramo političnih bojev slovenskega naroda«, njihov stvarni obseg kar večkratno povečan! Dosti boljši vtis bi napravila knjiga z ustreznim skromnim naslovom, npr. »Spomini slovenskega socialista«, ki pa bi se morali ustaviti v prvi poprevratni dobi, tj. v letu 1920.

V splošni »panorami« ne bi smel manjkati dvboj med obema tradicionalnima meščanskima taboroma, ki je zavzemal večji del dogajanja na političnem odru v času med obema vojnama, a za katerega se pisec skoraj ne meni, kakor da ga ne bi bil niti opazoval. Kar o njem pove, spada v plitvo časnikarščino, kakršno npr. predstavljajo naslednji stavki: »Medsebojna politična trenja slovenskih meščanskih strank so bila vse do prve svetovne vojne še bolj brezsmiselna in brezidejna kot v letih po vojni. Tako plitva so bila samo še v Bukovini — morda še tam ne.« (Kakor da bi bodisi pisec ali bralci kaj vedeli o političnih trenjih v — Bukovini!) »Načelnih razlik med slovenskimi meščanskimi strankami skoro ni bilo... Edino zelenico v tej brezmejni politični puščavi je predstavljalo delavsko gibanje...« (str. 58). Ker tudi pozneje o obeh meščanskih taborih ne izvemo dosti več, kakor npr. da »je stara Slovenska demokratska stranka«, tj. liberalna — ki se nikoli ni imenovala »slovenska« zaradi svojega »načelnega« jugoslovanstva — »prej dolga desetletja s svojo neaktivnostjo koristila položaju Slovenske ljudske stranke« (str. 241), kakor da bi bilo šlo le za »aktivnost«, in ker spomini tudi nikjer — v nasprotju s podnaslovom — ne pretendirajo na kaj več, kakor le na vpogled v »delavsko gibanje«, se obrnimo k temu njihovemu predmetu.

* R. G., Pol stoletja spominov, Panorama političnih bojev slovenskega naroda. Izdal in založil Inštitut za zgodovino delavskega gibanja 1966.

Slovensko delavsko gibanje je obsegalo poleg razrednih ali »marksističnih« tudi dve po izvoru in po političnih idejah z obema meščanskima taboroma zvezani delavski organizaciji: krščanskosocialno ali krščanskosocialistično, ki je že od zgodnjih časov nastopanja dr. J. Ev. Kreka predstavljala znatno organizacijsko silo in je že svoj čas vodila tudi nekaj večjih delavskih stavk, pozneje pa v številnih stavgah sodelovala z drugimi delavskimi organizacijami, in narodnosocialne, ki se je razmahnila zlasti v Primorju pred prvo vojno kot »Narodna delavska organizacija« in se je po prevratu razširila v notranjo Slovenijo kot narodnosocialistična stranka po češkem vzorcu. Medtem ko je Golouh to manj pomembno »nacionalistično delavsko organizacijo« vsaj omenil kot »žolto« z opozorilom na njene najslabše strani (str. 57) in se je brezbarvno dotaknil tudi »narodnosocialistične« stranke-enodnevnice v poprevratnem času (str. 241—242) — pri čemer je prezrl njene trdožive ostanke do leta 1941, ko so se tudi vključili v vsenarodno osvobodilno gibanje — pa ni posvetil niti vrstice, da, niti besedice tako pomembnemu krščansko-socialističnemu gibanju niti v desetletjih Krekovega vodstva in pokrekovske vključenosti v klerikalno stranko, niti v zadnjih letih pred drugo svetovno vojno, ko se je odcepilo od te stranke in se prej od drugih odločilo za tesnejše sodelovanje s KP. Tudi o njegovi in demokratičnih »sokolov« gladki vključitvi v vsenarodno OF spomini ne povedo ničesar.

Kako daleč gre Golouhovo spominsko preziranje krščanskih socialistov, se pokaže zlasti tudi tam, kjer prelomno »Zvezo delovnega ljudstva« pri občinskih volitvah v Ljubljani decembra 1922, sestavljeno iz komunistov kot pobudnikov, socialistov okrog tednika »Zarje« in krščanskih socialistov kot predstavnikov celotne Slovenske ljudske stranke, ki je bila takrat v radikalni opoziciji proti centralizmu, spreminja v zgolj zvezo socialistov okrog »Zarje« s komunisti (str. 264 in 292). Po njem sta ti dve stranki »pri prvih občinskih volitvah v Ljubljani... sestavili... skupno kandidatno listo, dobili večino glasov in izvolili dr. Periča za mestnega župana«. Dejansko pa pri prvih občinskih volitvah leta 1921 ni bilo nikjer — niti v Ljubljani in celo niti v Mariboru — skupnih socialistično-komunističnih kandidatnih list, marveč so se po volitvah v ljubljanskem občinskem svetu vse takratne opozicijske stranke — narodni socialisti, socialisti, komunisti in klerikalci — zvezale v blok in skupaj izvolile za župana narodnega socialista Antona Peska, a ko je ta moral zaradi neke hrupne afere, ki so mu jo naprtili vladni demokrati (liberalci), odstopiti, socialist dr. Ljudevita Periča. Po razpustu tega občinskega sveta pa so se tri stranke — brez narodnih socialistov — domenile za skupno kandidatno listo pri drugih občinskih volitvah decembra 1922, dobile večino in je tako imenovana »klerokomunistična« koalicija spet izvolila socialista dr. Periča za ljubljanskega župana, ki ga je potem centralistična vlada šele čez čas — leta 1924 — spet odstavila.

To prvo soččenje zgodovinskih dejstev s spominskimi pomotami v Golouhovi spominski opozarja tudi na njihovo izredno spominsko nezanesljivost. Toda pri izbrisu iz »panorame« vsega krščanskega socialstva od Kreka prek njegovih učencev do protifašističnih in filokomunističnih krščanskih socialistov ne gre za Golouhovo spominsko opešanost, marveč za »dirigirano« pozabo: Krščanskih socialistov v spominskih zaradi tega ni, ker bi motili piščev spominski koncept ali njegov spominski svet!

V tem svetu je »delavsko gibanje« omejeno zgolj na tisto razredno ali »marksistično«, ki je bilo pred razcepom v letu 1920 združeno v socialni demokraciji, odtlej pa razdruženo v dveh strankah: v KP z revolucionarnim konceptom glede na hegemonistični sistem v kraljevini Jugoslaviji in glede na evropski položaj, pa v socialistično stranko, ki je zavračala revolucionarno možnost razvoja nasploh in v Jugoslaviji posebej, kjer se ni hotela raziti s hegemonističnim sistemom. Tu nas ne sme prav nič motiti okolnost, da je KPJ, poučena od boljševiških nauk in od političnega razvoja v hrvaških, slovenskih in drugih nesrbskih množicah, šele od leta 1925 dalje sistematsko upoštevala v ljudstvu ukoreninjene narodnosti (hrvaško, slovensko, makedonsko in črnogorsko) in da je bilo šele odtlej nasprotstvo njenega koncepta z reformističnim, ki se ni hotel ločiti od hegemonistične teze o »narodnem edinstvu«, tudi v tem vprašanju nepremostljivo.

Ti dve delavski gibanji povezuje Golouh v svojem spominskem svetu v višjo celoto enega »delavskega gibanja« ne glede na njuno tako divergentno usmerjenost tako v perspektivi kakor tudi v njuni vsakdanji dejavnosti, in se pri tem opira na dve okolnosti: 1) da sta se — po prvotni popolni organizacijski ločitvi v letih 1920—1924, ki je iz Golouhovega spomina izginila (str. 156, 299 in 325) — po razpustih »Iskre« in »Vesne« in po prepovedi »neodvisnih« sindikatov v Sloveniji leta 1924 znašli v istih sindikalnih in kulturnoprosvetnih delavskih organizacijah, in 2) da sta ohranili skupno osnovno marksistično frazeologijo z nekim — v največjem delu bolj zamišljenim kakor dejanskim — skupnim nasprotstvom do meščanstva.

Golouha je njegov koncept navajal k temu, da je pri pisanju spominov sistematsko bodisi odriaval v stran ali pa zasipaval divergentnost revolucionarne in reformistične smeri — med orientacijo na bojovno razpoloženje ljudskih množic proti sistemu socialnega in narodnega zatiranja s pogledom na revolucionarni vzhod na eni strani, na drugi pa orientacijo na zaželeno negibnost delavstva in na prilagajanje hegemonističnemu sistemu s pogledom na konservativni, a socialnoreformni zahod. Kazalo mu je, da bi bil čim manj viden prepad med tema dvema političnima konceptoma, ki se celo kljub skupnemu protifašizmu v letih pred drugo svetovno vojno nista prav nič zblížala. Odtod njegovo smešno prizadevanje, da bi pojmu revolucionarnosti vzel politično vsebino in jo nadomestil s — temperamentom ali z vzrojljivostjo, ko na nekem mestu pripisuje »revolucionaren značaj« socialističnemu (tj. nekommunističnemu) »mednarodnemu športnemu gibanju«, ki je priredilo leta 1924 »mednarodno delavsko olimpiado v Frankfurtu«, in ilustrira »revolucionarnost športnikov ‚Svobode‘, v katero se takrat (pred letom 1925) komunisti še niso vključevali,* z anekdoto, kako je težki atlet Sotler s pestjo udaril po Golouhovi

* Zato je povsem krivo prikazal »živahno dejavnost znanega delavskega borca Franja Vuljča-Vladota«, češ da jo »je razvijal od leta 1925 v telovadnih enotah ‚Svobode‘ v Trbovljah in ‚Vesne‘ v Zagorju«, da »je spremenil te enote v oborožene, čvrsto organizirane skupine« in »vadel člane v streljanju in v drugih vojaških disciplinah« (str. 325). To je Vuljč res delal, toda prav nič v okrilju socialistične »Svobode« — tudi v Trbovljah ne, kjer je takrat obstajala »Vesna« prav tako kakor v Zagorju — dokler ni jeseni 1925 odšel na vojaško in politično šolanje v Sovjetsko zvezo. V letu 1924 so si socialisti organizirali »Udruženje delavskih rediteljev«, a v njem zbrana mladina je prihajala pod vpliv komunistov. Ti so si leta 1928 nekoliko prizadevali, da bi popularizirali ime dve leti prej v »glavnjači« ubitega Vuljča, med drugim

mizi, nato je ta »začel zbirati denar« za potnino slovenskim delavskim športnikom na tisto olimpiado« (str. 325)!

Poleg tega razvodnjavanja pojma revolucionarnosti v temperamentnost pa najdemo v spominih tudi nekakšno njegovo »kondenziranje« z uporabo anarhistične frazeologije. Golouh ga spravlja v absurd, ko ga npr. opredeljuje z izrazom »direktna akcija z jasnim končnim ciljem« (str. 179) ali »taktika direktne akcije«, s katero bi bilo »moč pritegniti nase ljudske množice« in — kako preprosto! — »izvesti revolucijo in osvojiti ključne pozicije v državi« (str. 296), ali pa ko stresa anarhistične fraze o »upravičenosti — spričo takratne vladne politike do delavstva — ogorčenih pozivov na direktne akcije (!) s petrolejem in dinamitom ter s karabinkami na barikadah« (str. 358)! Ker mu je revolucionarna perspektiva KP na daljši rok sploh neznana reč, pretvarja tako komuniste v prave »frazerske anarhiste«, čeprav trdi pri tem, da je Lovro Klemenčič tako »pripadnike leve struje napačno označil«.

Golouhov spominski koncept v tem pogledu je svojevrstno »sredinski«: zaradi političnega in življenjskega koncepta je bil v reformističnem taboru, po temperamentu pa je spadal v revolucionarnega! Takšni protislovnosti svoje politične in človeške eksistence je moral v spominih žrtvovati toliko pomembnih, da, odločilnih okolnosti, ki so morale biti izbrisane iz spomina, da bi se pisec mogel v lastnih očeh navzlic hudi notranji protislovnosti rešiti kot enovita osebnost. Tu je osrednji vir izkrivljenosti njegove podobe slovenskega »delavskega gibanja« — potrebne zato, da bi bilo mogoče reformističnemu gibanju pripisati neko bolj upošteveno zaslužnost za pot slovenskega ljudstva »v jasnejšo dobo« (str. 5) dandanašnjih in prihodnjih dni.

Sebe ločuje Golouh od sovoditeljev slovenskega socialističnega delavstva tako, da se uvršča »med starejše voditelje, v katerih je kljub evolucionski smeri tel še vedno bivši uporniški duh«, podobno italijanskim socialistom — desnim reformistom in levim maksimalistom — »ki so se odkrito uprli Mussolinijevi diktaturi, romali v zapor ali pobegnili v Francijo, od koder so dvajset let netili in vodili odporiško gibanje v domovini« (str. 372). Zdaj je pač prepozno, kaj podobnega poskušati tudi v kraljevini Jugoslaviji, kjer takšnih socialistov v vrstah socialistične stranke ni bilo in jih tudi Golouh ne more odkriti — tudi ne v tistih »starih boricih«, v katerih se krije predvsem sam in o katerih pravi, da so kljub »dolgoletnemu oportunizmu« ohranili neko »borbeno razpoloženje« (prav tam). Vse priznanje tistim, ki so ga res ohranili in so se zato približali KP; nekateri so prešli v njene vrste — pomislimo predvsem na hrvaškega socialista dr. Božidarja Adžijo — drugi pa so se vključevali v ljudskofrontne skupine, ki so bolj ali manj želele ali pa tudi le trpele sodelovanje s KP. V eno takšnih skupin — »kmečkodelavskega gibanja« pod vodstvom starega liberalca dr. Vekoslava Kukovca, o katerem pa nam v spominih ničesar

tudi z razglednicami z njegovo sliko. A tudi te skuša Golouh s pomočjo anonimite, češ da »so mu jih v spomin založile delavske organizacije« (str. 326), nekako »prianektirati« socialistom! Tudi sklicevanje na takratni — domnevno Sedejev — uvodnik v Vулjču v »Delavski politiki« (št. 18 z dne 8. marca 1928), ki je izražal solidarno ogorčenje nad policijskim mučenjem in umorom komunističnega boreca, bi zavajalo, če ga ne bi zagledali v okviru siceršnje silovite — bržčas predvsem Štukljeve — gonje v istem socialističnem glasilu proti komunističnim »blaznežem in zločincem« (npr. št. 75 z dne 12. septembra 1928) še pod istim — Golouhovim uredništvom! Takrat je tudi liberalno »Jutro« objavilo sliko nekdanjega solunskega dobrovoljca Vулjča.

ne pove niti ne opiše razvoja te skupine! — se je nekako vključil leta 1936 tudi Golouh in se s tem korakom res oddaljil od socialističnega vodstva, ne da bi bil vendarle z njim pretrgal stik in docela odpadel od socialistične stranke. Njegovo pozicijo bi nemara lahko označili tako, da je tedaj ostal le še z eno nogo v stranki, medtem ko je bil prej v njej z obema nogama, le da je kdaj pa kdaj »vrgel« oči na levo, npr. v »Krizi«, v kateri si je privoščil intimno izpoved.

Tisto svoje zgolj notranje levičarstvo ali svoje kriptolevičarstvo pa je v spominskem konceptu skušal povezati z nekim — sicer le tlečim, a vendarle ne povsem ugaslim — revolucionarnim izročilom v socialistični stranki, prisotnim v njem in v nekih drugih podobnih bolj temperamentnih »starih borcih«. (Čuditi se moramo, zakaj tam ni bilo nobenih temperamentnejših »mlajših borcev« zbranih okrog tistih »starih« z nekaj avtoritete!?) To misel najdemo v spominih najkrepkeje izraženo v naslednjem stavku iz zaključka:

»Stare organizatorje in voditelje socialistične stranke (tj. Golouha), v katerih je kljub njihovi socialnodemokratski«, tj. nerevolucionarni ali protikomunistični, »preteklosti plamtela nekdanja revolucionarna borbenost, so pritlikavci izrinili iz strankinega vodstva« (str. 402). Logično se zdi, da tisti »stari borci« bodisi sploh niso ali pa niso več spadali v takšno vodstvo in v takšno stranko. Da bi si pa omogočil protislovno pozicijo, ki jo je v življenju zavzel, je Golouh izkonstruiral nekakšno »izdajstvo« nekih mlajših vrinjencev v vodstvo, ki pa jih je pustil zagrnjene v mrak anonimitete, pod vodstvom pač tudi »starega organizatorja in voditelja« Petejana, generala tistih »pritlikavcev«, ki ga je napravil za pravega »grešnega kozla«! Golouh ni pomislil, da si je jeseni 1920 sam poiskal stranko, ki je ustrezala njegovemu političnemu in življenjskemu konceptu, in da si je zato sam kriv, če se je potem moral zadovoljiti s takšnim njenim vodstvom in se obsojati na neučinkovito godrnjanje iz kota, kolikor je ni hotel zapustiti.

Le mimogrede naj podvomimo, ali bi bil mogel to konstrukcijo o nekem uzurpatorskem vodstvu — »peščice ljudi, ki so ugrabili njeno vodstvo« (str. 405), s starim Petejanom na čelu in z anonimnimi mlajšimi socialističnimi voditelji — vtikati v spomine kot njihovo »rdečo nit« za *Petejanovega živoljenja*?

V »Pripisu«, ki predstavlja nekakšen boren povzetek spominov, je v predzadnjem odstavku omenil kar — »levo krilo v socialistični stranki« in je »vplivu« tega krila pripisal, da »se je delavstvo v času osvobodilnega boja znašlo na isti fronti z drugimi silami naše ljudske revolucije« (str. 408). Prej se v spominih ne pojavlja nobena levosocialistična skupina, marveč le Golouh sam kot levi »outsider« zlasti v letu 1941 — in v precejšnji oddaljenosti od njega še molčeči »stari borec« Ivan Mlinar (str. 405). Tudi tu smemo povprašati, ali bi bil Golouh mogel za *živoljenja* nedavno umrlega Franceta *Svetka* zbrisati njegovo levo skupino ali skupinico, ki je že konec leta 1939 ponudila zavezništvo KP in pred sredo leta 1940 pristala na takšno zavezništvo na temelju pogojev KP? Saj mora biti Golouhu še dandanes znano, da je Svetek menda že od leta 1941 predstavljal v plenumu OF slovenske socialiste in da je njegova skupina vsekakor imela neko vlogo pri vključevanju socialističnih delavcev v OF, le da se njegov spominski koncept nekako ne more »sprijazniti« s tem pojavom!

Ko sem že moral omeniti — v Golouhových spominih pozabljeno — Svetkovo levosocialistično skupino, naj izkoristim priliko za kratek ekskurz v njegovo

bližanje KP, s katerim sem imel do srede leta 1940 nekaj usodnega opravka. Morda mi je ravno zaradi tega, ker sem pokazal vnaprej malo volje zanjo, tem bolj pripadla konec 1939 naloga, da vzdržujem za KP zvezo s Svetkom. Prve sporočene mu partijske predloge je mož v začetku 1940 odklonil kot pretirane, ker se še ni bil voljan ostreje izpostaviti proti socialističnemu vodstvu. Ko pa sem ga po nekajmesečni pavzi, ki sem jo prebil v koncentracijskem taborišču v Bileci, v maju 1940 spet srečal, mi je Svetek naročil, naj sporočim KP njegovo pripravljenost, da sprejme v celoti januarske pogoje. A nisva dobro naletela, ker je bila KP med tem zavzela nekakšno »ježevo« pozicijo do možnih zaveznikov bodisi med socialističnimi ali med drugimi protifašisti. Partijska konferenca poleti 1940 se je nekako »ultralevo« obrnila proti zavezništvu, je videla v Svetkovem levosocialističnem krilu »zlasti nevaren napor« v smeri »rehabilitacije skrahiranega slovenskega socialdemokratizma«, kar meni ni šlo v glavo, in je obsodila »mnenje nekaterih sodrugov, da je treba ... sodelovati s Svetkom in kompanijo«, za »povsem zgrešeno in izredno nevarno«. Ta obsodba se je tikala — mene, ker sem z vso strastjo zavračal argumentacijo proti slehernemu zavezništvu z nekomunisti, kot ultralevičarsko zgrešeno, čeprav nisem sodil, da bi bilo ravno zavezništvo Svetkove skupine nujno potrebno KPS, ki je svojo takratno zbiralno nalogo opravila lahko prav dobro tudi brez njene pomoči (to se je pokazalo potem v okviru Društva prijateljev Sovjetske zveze še v letu 1940 in v protiimperialistični fronti ali OF po aprilskem zlomu). Zato mi ni bilo posebno težko Svetku po nalogu KP julija 1940 odpovedati nadaljnje stike,* teže pa mi je bilo prenesti, da mi sprva obljubljene utemeljitve ali motivacije ni nihče več sporočil in da se je sprožil zoper mene disciplinski postopek zaradi »elementov frakcionaštva«, ker sem brez pooblastila zagovarjal drugačno stališče od CK!

To reminiscenco sem uvrstil sem predvsem zaradi tega, ker čisto drugače osvetljuje takratne odnose med obema delavskima gibanjema, ki se v Golouhovem spominskem konceptu vežeta v eno celoto, npr. zlasti vidno v njegovi napovedi v »mottu« (str. 5), češ da »je v tej knjigi spominov ... hkrati prikazana razvojna pot slovenskega delavskega gibanja, ki se je kljub nenehnim načelnim sporom stalno krepilo in se naposled izoblikovalo in uveljavilo! Ta napoved je res — huda, kajti Golouh je mogel pisati spomine le o — socialističnem gibanju, o katerem pa menda vendarle ne bo resno trdil, da »se je naposled izoblikovalo in uveljavilo«?!

Gotovo tudi politična gibanja, ki so bolj zatonila skupaj z vladavino, na katero so se do njenega zloma leta 1941 naslanjala, kakor pa prešla v vsenarodno gibanje proti okupatorskemu fašizmu, zaslužijo, da se z njimi zgodovinarsko ukvarjamo in da nam o njih spomini njihovih pripadnikov kaj odkrijejo, zlasti o še nepojasnjenih »zakulisnih« zadevah, do katerih marsikdaj vodijo zgodovinarje samo spominski viri, kadar namreč popolnoma manjkajo bolj zanesljiva dokumentarna sočasna pričevanja.

Gotovo si moramo želeti čim več pomožnih spominskih virov — ne glede na vso njihovo nujno enostranost in marsikdaj neogibno miselno in drugo neurejenost, toda iz te želje naj se nihče ne zaskoči v nesprejemljivi zaključek,

* O tem Svetkovem poskusu in o njegovem izjalovljenju sem objavil poglavitne podatke že leta 1957 v dodatni opombi k sestavku »O odnevu oktobrske revolucije pri Slovencih v letih 1917—1921« (Nova obzorja 1957, str. 609).

da so zaradi takšne relativne »vrednosti« *slaherni* spomini tudi že godni za natis, če jih le lektor jezikovno počeše.

Memoarskega pisanja gotovo ne gre meriti z merilom za zgodovinske prikaze, kjer gre za prikazovanje dogajanja na temelju vsestranske uporabe zgodovinskih virov z odgovornostjo znanstvenika. Zgodovinar postaja nezvest svoji nalogi, kadar koli žrtvuje vire svojemu konceptu; tega mora vedno prilagajati virom. Tako daleč pri piscu spominov ne moremo iti, da bi ga potiskali v zgodovinarjevo vlogo. A gotovo si moramo želeti, da bi se vsak memoarist vsaj toliko sprevrgel v zgodovinarja, da bi si ogledal vire o dogajanju, ki hoče o njem pisati po svojem — vselej bolj ali manj nezanesljivem — spominu, da bi nam sporočil čim več »prekontroliranih« in izločil čim več krivih spominjanj. Kdor hoče pripraviti za natis solidne spomine, bo skrbno opravil ta posel bodisi sam ali pa se bo ozrl po pomočnikih zanj. Tudi v takšnih solidnih spominih se bo uveljavil piščev spominski koncept, ki naravnava njegovo spominjanje tako, da njegovo osebnost za nazaj potrjuje, ne bo pa v njih spominskih »premikov« v velikem in ne bo mrgolelo spominskih zmot, ki bralca desorientirajo, tj. mu onemogočajo, da bi se v prikazovanem dogajanju prav znašel. Res pa ni vsakomur dano, da bi pisal takšne spomine, ki so brez nadaljnega godni za objavo, ali celo takšne, ki po ureditvi in po stilu predstavljajo tudi književno delo.

Ko sem pričakoval že vrsto let napovedovane Golouhove spomine, sem jih vnaprej videl v skladu z njegovo strankarsko pripadnostjo in z njegovo notranjo protislovnostjo; predstavljal sem si pisca, kako z vso spretnostjo političnega časnikarja, ki je — podobno kakor advokat — vajen uveljavljati le, kar govori v prid njegove »stranke« in kar čim bolj ogluši bralca za nasprotne argumente, rešuje sloves socialističnega gibanja, ki mu je pripadal. To me ni prav nič motilo, ker sem hkrati pričakoval od njega osvetlitve nemaloštevilnih »temnih kotov« v našem socialističnem svetu.

A žal sem v tem pogledu moral spomine prebirati z naraščajočim razočaranjem, ko sem se čutil prikrajšanega za najosnovnejše informacije npr. o tem, kdo je v socialistični stranki pravzaprav odločal — poleg Petejana, ali o tem, kateri sodrugji so sestavljali s Petejanom večino v mariborskem vodstvu in kateri večino v ljubljanskem vodstvu, pa tudi, kakšna je bila vloga vidnih političnih časnikarjev reformistične smeri. V vse te »temne kote« Golouhovi spomini niso posvetili. Zadovoljiti se moramo še nadalje z domnevami in želeti si moramo novih spominskih informacij — ki nam jih Golouh ni dal, ker jih bodisi ni hotel ali ni mogel dati — od kakšnega drugega boljše informiranega socialista. Če bodo tukajšnji socialisti ostali tako zaprti po Golouhovem zgledu, se nemara lahko nadejamo obilnejših informacij od dr. Celestina Jelenca, ki je bil prav tako kakor vrhovni vodja socialistične stranke Jugoslavije dr. Živko Topalović odšel leta 1945 v emigracijo in uživa tam vsa možna priznanja tudi meščanskih emigrantskih skupin, kakor se je pokazalo pred nekaj leti v emigrantskem tisku ob njegovi osemdesetletnici. Značilno je, da v Golouhovich spominih ne srečamo ne enega ne drugega (oziroma Topalovića le v navedku iz Ošlakovega članka na str. 392).

Golouh je — v nasprotju s smiselnostjo spominskega pisanja — zavijal socialistično vodstvo v meglo anonimite. Ni nam odkril, s kom je imel opraviti, ko je npr. po svojem pobegu iz Maribora v Ljubljano — tik preden bi ga bili prijeli okupatorji in bodisi uvrstili med izgnance ali pa zadržali za tabo-

riščnika ali celo za talca — »skušal pregovoriti člane strankinega vodstva, da bi v posebni izjavi zavzeli brez oklêvanja svoje stališče do vseh vprašanj« (str. 402). Pri njem ne izvemo, kdo je sestavljal tisto »ljubljsko strankino vodstvo«, katerega »posamezni člani« so »umsko znatno nadkriljevali« mariborske socialistične »voditelje, zbrane okrog Petejana«, pa tudi teh nam ne imenuje, ki so »zlasti v letih diktature potiskali voz vse bolj na desno« (str. 586) ali »na pozicije potenciranega reformizma« (str. 522). Ni nam navedel socialistov, ki so leta 1956 najprej v Mariboru in nato v Ljubljani »viharno« razpravljali o »sporu« zaradi samokritičnega Ošlakovega članka v »Svobodi« (str. 598).

Na tem mestu je Golouh vendar potegnil iz megle anonimitete eno — splošno znano — osebnost z zelo vplivno, če ne prav odločilno vlogo v ljubljanskem strankinem vodstvu — Cirila Štuklja, bivšega pokrajinskega sekretarja KPJ za Slovenijo do leta 1925, ki ga je bilo takrat še kot voditelja KP zaneslo prav v osredje vodilnega socialističnega kroga. O Štuklju nam Golouh na tem mestu pove, da »je vsebino in tendence (Ošlakovega) članka najglasneje obsojal« in da so mu »nato tudi zaupali urejanje revije ‚Svoboda‘; tako ne izvemo, da so mu to uredniško mesto samo »vrnili«, saj je bil Štukelj to revijo leta 1929 oživel, ji dal tisti specifični socialistično marksistični značaj in jo urejal skozi sedem let do konca 1955, ko je njeno uredništvo prešlo iz Ljubljane v Maribor v roke Golouhu le za leto dni. Ta Štukljeva pomembna vloga v socialističnem revijstvu je v Golouhovih spominih izbrisana, pa tudi o drugi njegovi plodoviti političnočasnikarski dejavnosti ne izvemo ničesar (npr. o njegovem urejanju »Delavca« prej in »Ljudskega glasa« pozneje). Ne slišimo o njem, da je predsedoval osrednjemu odboru »Svobode« skozi osem let (1928 do 1934) in da je ustanovil in do konca usmerjal »Cankarjevo družbo« (1929—1941).

Skratka o vsej dejavnosti tega poglobitnega slovenskega socialističnega časnikarja v poldrugem desetletju 1925—1941, brez katere bi bil socialistični delež v slovenskem življenju občutno manjši, Golouhovi spomini molčijo. S to pomembno Štukljevo dejavnostjo, ki sem jo že prej poznal, sem se moral ukvarjati pred štirimi leti, da sem lahko oddal uredništvu Slovenskega biografskega leksikona sestavek o njem; iz tega sestavka, ki bo kdove kdaj zagledal beli dan, naj navedem oznako Štuklja kot pisca: »Bil je spreten časnikar, ki je pisal z lahkoto in naglo, a čeprav vselej premišljeno, vendar nikdar ni segal pod površino, ni razčlenjeval problemov globlje; vglabljal se je vanje samo toliko, kolikor je zahteval od njega trenutni položaj v najožjem smislu. Oznaka publicista mu ne gre, kolikor označuje neko obravnavanje na višji ravni od časnikarske. V svoji socialistični dobi niti poskušal ni več, da bi se dvignil nad to svojo vrhuno mejo, ki jo je bistro spoznal kajpada s pritaženim notranjim nezadovoljstvom. Ideje za svojo rabo v reviji ‚Svoboda‘ in drugje je znal pobirati v razpravljanih avstromarksističnih in drugih zahodnoevropskih socialističnih mislecev (zlasti tudi Hendrika de Mana). Zastonj pa iščemo pri njem lastnih idejnih prispevkov. Prav značilen zanj je uvodni oris Dermotovega življenja in dela v izboru tehtnejših člankov tega publicista pod naslovom ‚Slovenski politični problemi‘, ki ga je izdal leta 1940: na skoraj 30 straneh sledimo zgolj komplikaciji tistega, kar so o Dermoti povedali njegovi sodobniki! Če bi bil hotel seči tudi le malo globlje, bi bil moral upoštevati razčlemba slovenskega političnega razvoja, ki so jih takrat že nekaj dali komunisti; toda Štukelj ni bil sposoben niti zamisliti, kaj šele izreči ali zapisati tudi

le besedico priznanja kateri koli domači komunistični publikaciji in so mu bile naravnost mrzke vse kulturniške simpatije za komunistično gibanje pri nas. Tako ga je usmerjal renegatski kompleks in ga je prav dušilo sovraštvo do lastne komunistične preteklosti. Obsojalo ga je v idejno jalovost. Ostajala mu je le spretnost popularizacijskih kompilacij brez idejnih in književnih pretenzij, kakršno predstavlja npr. spis »Francija in francosko ljudstvo«, ki jo je izdal leta 1938 pod psevdonimom C. Petelin.«

Ob Golouhovem zbrisanju Štukljevega politično časnikarskega dela in usmerjevalne dejavnosti v socialističnem vodstvu naj še poudarim, da je popolnoma izbrisal tudi nadaljnjega vodilnega socialističnega časnikarja Viktorja Eržena, ki je za Golouhom skozi deset let urejal »Delavsko politiko« in poleg nje mariborsko socialistično glasilo v nemščini »Volksstimme« (Ljudski glas) tudi že prej.

V rezultatu teh dveh izbrisov je v spominih zrasel delež njihovega pisca, ki je od trojice vodilnih socialističnih političnih časnikarjev edini preostal v svoji »panorami socialističnega gibanja«, v — recimo — trikratno dimenzijo. Poleg njegove pa je nesorazmerno zrasla tudi še pomembnost — gotovo simpatičnega, a subjektivno in tudi objektivno prav skromnega — Ivana Mlinarja, ki ga je Golouh poleg le še dveh sodrugov — Viktorja Grčarja in Josipa Ošlaka — nekoliko povzdignil z nekimi klišejskimi oznakami kot »odličnega novinarja« in »temeljitega poznavalca socialističnih nauk« (str. 154). Vsi poropci so tu docela premaknjeni ali na glavo postavljeni!

Okolnost, da Golouh Štuklja osebno ni cenil in da ga je presodil, ko ga je »pobliže spoznal«, kot cinika, ki menda sploh v nič ni »iskreno verjel« (str. 291), niti najmanj ne opravičuje tega njegovega izbrisa Štukljevega dela in vloge kot osrednje osebnosti med nekako »federiranimi« socialističnimi vodilnimi krogi v Ljubljani in v Mariboru.

Tu pa se mi je ustaviti kratko tudi pri Štukljevem socialističnem začetku v letu 1925, pri tisti njegovi ogromni uslugi reformističnemu gibanju, kateremu je prinesel v dar — razbite vrste KPJ v Sloveniji kot njen pokrajinski sekretar, ki je izgubil vero v revolucionarni razvoj in je hotel ustvariti socialistom priliko, da popolnoma prevladajo v slovenskem delavskem gibanju (z izjemo njegovega primorskega dela pod Italijo). Za takratno svojo zmožnost si socialisti niso mogli lastiti nobenih zaslug, ki so vse pripadale Cirilu Štuklju. Nemara najhujši spominski premik v Golouhovih spominih je ta, da si njihov pisec lasti zaslugo za tisto zmago, ki jo je nasploh docela krivo prikazal.

V njegovem prikazu se je Štukljeva usluga sprevrgla v zaslugo dnevnika »Delavske politike«, ki ga je začel — po Štukljevem prehodu v reformistični tabor — s 1. januarjem 1926 izdajati »Centralni delavski svet« zato, da bi bila žetev Štukljevega razbijaštva KP čim obilnejša. To žetev opisuje Golouh kot »širše zasnovani poskus združitve delavskih sil okrog skupnega dnevnika« in predstavlja sebe kot začetnika tega poskusa, saj je on kot urednik listu načrtno »za obe delavski stranki sprejemljivo splošno smer« (str. 356) ali »zedinjevalno« in »združevalno linijo ‚Delavske politike‘« (str. 341 in 356). Iz trte zvija trditve, češ da je njegovega dnevnika »zedinjevalni program, oprt na možnosti skupnih akcij« takrat »pozitivno ocenilo« tudi anonimno »komunistično vodstvo« in da so celo anonimni »zaprti člani osrednjega vodstva KP iz beograjskih zaporov pisali« Golouhu, »da ‚prate akcijo Delavske politike sa ‚interesovanjem‘« (str. 354). Vse to so seveda same pravljice, zgrajene na izbrisu

Štukljeve usluge in na prikritju ustanovitelja tistega »Centralnega delavskega sveta«, ki je začel izdajati »Delavsko politiko« (str. 330 in 339), in dosega vrhunec v pravljici o nekakšni Golouhovi nadstrankarski poziciji posrednika med obema delavskima strankama v letih 1926—1928, kakršna tako lepo ustreza njegovemu spominskemu konceptu, prav nič pa resničnosti!

Tako se da konstruirati s pomočjo anonimitete! Anonimne »zadruge so omogočile izdajanje ‚Delavske politike‘« (str. 329) in »Centralni delavski svet« ostaja anonimen. Golouh je tu zamolčal moža, ki je v imenu zadrug dal za list denar, ki je postavil na noge »Centralni delavski svet« kot kritje zase in ki je priskrbel ali dal dopust tajniku Zveze gospodarskih zadrug Golouhu, da je vodil uredništvo novega dnevnika, ter je temu vsekakor tudi začrtal smer na temelju tako ugodno spremenjenega položaja po Štukljevi metamorfozi iz komunista v reformista — kar vse ni bila nobena tajnost!*

Ta mogočni mož v ozadju je bil — Anton Kristan, ki je bil po vrnitvi v Slovenijo jeseni 1925 — z Belja, kjer je bil upravitelj kraljevega veleposestva — pritegnil za sodelavca izmed socialističnih politikov prvega Golouha, takrat novega tajnika Zveze gospodarskih zadrug. Zanimivo je, kako Golouh, ki mu je bil v tistih letih tako blizu, prenaša nanj svojo protislovnost. Na dveh mestih opozarja na okolnost, da je Kristan »težko prenašal osamljenost« (str. 288 in 298), ki je nastopila, ker ga je za komunističnim obsodil tudi še reformistični tabor kot poglavitnega krivca za takšno in tolikšno razsulo slovenske socialne demokracije kot posledico njegovega ministerializma in gospodarskih špekulacij. Po vrnitvi leta 1925 je Kristan skušal prek delavskih konsumnih zadrug »znova prodreti organizacijsko med delavstvo«, pri čemer je »v spremenjeni splošni situaciji razvijal mnogo širše poglede in se strinjal z radikalnejšimi metodami borbe« (str. 289), tj. z uporabo radikalnejše frazeologije kot spremljave reformistične politike — umljivo sta se z Golouhom odlično ujemala! Tega pa v spominih ni zapisal, marveč je v protislovju s to oznako Kristanove politične smeri deset strani dalje na novo presodil drugače, da »je delavstvo težilo na levo, njegova (Kristanova) stranka pa bi potiskala voz nujno na desno« in »je bila že zaradi tega obsojena na neuspeh« (str. 299). Pred to sodbo pa je izkonstruiral neki »Kristanov predlog v ‚Konzumentu‘ o ustanovitvi nove stranke« — »zadružnikov«, kakršnega je lahko označil za »absurdnega«. V »Konzumentu« pa ni najti nobenega takšnega predloga, marveč le utemeljevanje, da morajo biti vodilni zadružniki nevtralni v odnosu do raznih socialističnih frakcij, in pozivanje k socialistični slogi z zaključkom: »Kadar pa pride klic ‚Delavci in kmetje po Slovenskem, vsi nazaj v enotno socialistično armado, kot je to bilo v letih 1918 in 1919, vsi v enotno delavsko-kmečko stranko!«, tedaj seve bodo delavsko-kmečke naše zadruge glavno taborišče te armade! — Naj bi prišel ta klic čim prej! Naj bi razsvetlil duh pravice in resnice, duh modrosti in sprave vse voditelje, kajti razcepljenost je v pogubo; le enotnost in složnost vodita k uspehu.«**

A če bi bil Golouh navedel ali vsaj pravilno povzel to vodilno misel Kristanovega članka, bi ga bil teže mogel odriniti v kraj, da ni o njem ne duha ne sluha, ko je Golouh — dejansko v njegovih stopinjah in v soglasju z njim,

* Prim. »Pet let ‚Delavske politike‘« v »Konzumentu« št. 8 z dne 1. februarja 1931.

** Članek »Zadruge in politika«, Konzument št. 8 z dne 31. januarja 1924.

le kot njegov glasnik v uredništvu novega dnevnika — »Delavsko politiko« v njeni prvi številki (1. januarja 1926) razglašal za »skupno glasilo vsega razredno zavednega delavstva z leve in desne«, pri katerem »lahko sodelujejo vsi, ki so dobre volje, ki verujejo v zmago socialne ideje, v revolucionarne naloge razredno zavednega delavstva, v nezadržni razvoj sveta v smeri socializma« in je »štel vse razredno zavedno delavstvo z desne in leve kot celoto, ki zavestno služi velikemu skupnemu cilju« (str. 351—352).

Ta usmerjenost je družila »v celoto« vse tri socialiste, ki so v tistem trenutku »kovali vroče železo« v ognju nenadoma razvnetega reformističnega gibanja, vstajajočega iz dovčerajšnjega klavrnega razsula v nov zagon: Antona Kristana v ozadju, Cirila Štuklja v ospredju, ki se je zadril globoko v revolucionarno gibanje kot »oven-razbijač«, in Rudolfa Golouha, ki je imel med vsemi tremi gotovo najboljši časnikarski stil, a je samo v svojem spominskem svetu mogel obe pglavitni osebnosti v tistem dogajanju zbrisati in zavzeti mesto vseh treh.

Golouhu — in nikomur — ne moremo odreči pravice do njegovega spominskega sveta, ki si ga je ustvaril svoji osebnosti ustrezno in ki mu je potreben, da se v njem izživlja po svojih dobrih retrospektivnih željah.

Toda podoba slovenskega socialističnega gibanja, ki se je tako izkrivila skozi prizmo Golouhove protislovne osebnosti s pomočjo izbrisov in anonimitete, ne more obveljati kot kakršen koli prispevek za spoznavanje preteklega dogajanja — razen za spoznavanje pisca.

Naj končno pokažem še na vrhunec v Golouhovi uporabi teh metod, ko je stopil iz okvira malega — in ne posebno spodbudnega — slovenskega socialističnega sveta in je revolucionarno delavsko gibanje, katerega zgodovinska pot je res nezaslišano zanemarjena in celo tudi med tem že doraslim rodovom v glavnem neznana, pogumno potopil v meglo anonimitete. To je storil v svoji »visoki pesmi« o — »delavskih zaupnikih, teh *brezimnih* (kurziva D. K.) tvorceih naše novejše politične zgodovine«, teh »nepoznanih (kurziva D. K.), skromnih apostolih socializma, katerih imena niso nikjer zapisana (kurziva D. K.), ki pa so vse svoje sile neutrudno posvečali organizaciji delavstva, njegovi izobrazbi, utrditvi njegove zavesti, vedno pripravljeni tvegati vse, zaposlitev in zapor«, o teh »anonimnih (kurziva D. K.) kovačih Kalandrih«, o katerih je Cankar v »Hlapcih« prerokoval, da bodo njihove krepke roke izoblikovale prihodnost« (str. 367—368). Očitno se ta Golouhov opis prilega samo aktivistom v revolucionarnem delavskem gibanju, katerih »krepke roke« in revolucionarna požrtvovalnost so omogočile KP njeno prelomno tvorno vlogo v »naši novejši politični zgodovini« — vlogo, ki jo pa Golouh v spominih tu (in na drugih mestih) s pomočjo izbrisov in anonimitete premika tako, da bi neki njen del — po možnosti čim večji — prešel k reformističnemu delavskemu gibanju zaradi tega, ker je — po neki »pomoti« svoje eksistence — sam pripadal le-temu od jeseni 1920 pa do njegovega zatona v letu 1941.

Gotovo bi bilo anahronistično dandanes v tako spremenjenih razmerah oživljati nekdanje nasprotstvo med revolucionarnim in reformističnim konceptom delavskega gibanja — čeprav v mednarodnem merilu ni prenehalo in tudi ni videti, da bi se moglo končati od danes na jutri — toda zgodovino-pisno ga moramo ohraniti pred poskusi, kakršen je Golouhov, da bi ga zasul, kajti brez njega izgubimo ključ za razumevanje zgodovinskih pogojev, ki so

omogočili KP vodilno vlogo na poti našega ljudstva v jasnejšo dobo: socialistično stranko pa prisilili k odstopu z zgodovinskega odra.

Ne glede na to, da smo priče hudemu upadanju zanimanja za preteklo in za polpreteklo družbeno dogajanje pri nas, ne smemo tega upadanja še pospeševati z desorientacijskimi spomini ali prikazi. Če pa so po neprevidnosti izdajateljev izšli tako desorientacijski spomini, ki ne morejo niti v glavnem niti v podrobnostih uvajati v polpreteklo dogajanje, se tudi še ni zgodilo nič nepopravljivega, če kritično zgodovinopisje brž obnovi odnose in proporce pojavov tako, da bodo gibanja in osebnosti v zgodovinski sliki zavzemala približno tista mesta, ki so jih imela v življenju. V tem primeru bodo tudi Golouhovi spomini imeli »pozitivno vlogo« v tisti meri, kolikor so dali spodbude in prilike kritičnemu zgodovinopisju, da lahko z večjim poudarkom in z večjo jasnostjo obnavlja zabrisane in popravi premaknjene bistvene črte v sliki polpreteklega dogajanja.

Dušan Kermavner

RAZGLEDI

O ROMANIH KONSTANTINA FEDINA

(Nadaljevanje)

Tako je Kurta sama »železna volja«, ki ji je »vse jasno« (Andrejevo pismo). Ni ne srce ne samostojno misleč intelekt. Tak je že v prvem poglavju — epilogu, ko poroča komiteju, da je ubil Andreja. Podnaslov tega poglavja je: Formula prehoda na dnevni red — toda pisatelj tega bržkone ni mislil ironično. Ko pa je mnogo pozneje v predgovoru romana pisal o Nemčiji dvajsetega stoletja, se očitno ni domislil, da bi se ta njegov lik utegnil še enkrat spremeniti in marširati »in Reich und Glied«...

Tako prikazovanje »zmagovitega koraka zgodovine«, kakor temu pravi sovjetska literarna veda, torej Fedinu očitno ni uspel.

Več sreče je imel s slikanjem dobe, družbene atmosfere, pa naj gre za revolucijski Petrograd ali za rusko podeželje, za samovšečno filistrsko Nemčijo do porazov ali za isto deželo v dneh bede in razsula. Te podobe so izredno sugestivne, prežete z avtorjevim osebnim odnosom do tistega, kar pripoveduje. Ta odnos niha od občudovanja (Profesor v okopih — ekspresivna svečana intonacija), prek liričnosti (O jezercu Heppo-Jarvi) do žgoče obsodbe (Vaje nemških brambovcov) in groze (Slepi ujetniki, Konec Lependina). Slikanju dobe rabi večina stranskih oseb, posamezni prizori, ponavljajoči se refreni — simboli in številne avtorjeve izpovedi, razmišljanje in poročanje o dogodkih in času. Čas je namreč samostojna komponenta v romanu in ne zgolj ozadje, na katerem se odigrava tragedija glavnega junaka. Čas gre svojo pot, »železna logika zgodovine« zmaga. Skoraj blazna in zlomljena žrtev odtava v smrt in avtor zaključi pripoved z liričnim monologom, kjer nepričakovano izpove svoje sočutje z osamljenim junakom, ki je kriv le zato, ker »ni pohodil nobenega cveta«. Tako je rešil spor z razumom, ne s čustvom.